

David Le Breton

Evadarea din sine

O tentație contemporană

Traducere din franceză de Liana Haidar

CUPRINS

<i>Preambul: Identități contemporane dificile</i>	9
<i>1. A nu mai fi nimeni</i>	23
Viața impersonală — Indiferența — Pessoa: a te multiplica pentru a nu mai fi nimeni — De la Lawrence al Arabiei la J. H. Ross	
<i>2. Modalități discrete de dispariție</i>	58
Dispariția în somn — <i>Pachinko</i> sau tacticile eclipsării — Oboseala dorită — Sindromul „burnout” — Tipuri de depresie — Personalități multiple — Cufundarea într-o activitate	
<i>3. Forme ale evadării din sine în adolescență</i>	93
Estomparea constrângerilor identității — Pribeag în spațiul urban, pribeag în sine — În inima spațiului alb — Alunecarea în infinitul lumii virtuale — Hikikomori — Dispariția în celălalt — Transa anorectică — Abuzul de substanțe și starea de comă — Lumea alternativă a substanțelor psihoactive — Aspirația către starea de sincopă — A dispărea și a reveni	
<i>4. Alzheimer: a dispărea din propria existență</i>	166
Îmbătrânirea — Alzheimer — Acompanierea detașării	

5. A dispărea fără urmă 194

A pleca — Disparația, odinioară — Disparația, astăzi —
Organizarea evadării — Disparația lui Majorana —
Figuri ale dispariției în literatură

6. Sinele sub formă de ficțiuni 226

Identitatea ca proces — Identități fragile

Deschideri: Tentațiile subiectivității contemporane 239

Bibliografie 243

Preambul: Identități contemporane dificile

*„Niciodată nu ți-ai putea dori altceva decât să
devii la rândul tău copac.”*

Georges Perec, *Un om care doarme*

Existența ni se pare uneori apăsătoare. Ne-am dori să ne debarasăm, fie și numai pentru un timp, de obligațiile asociate ei. E ca și cum ne-am da nouă înșine o vacanță, pentru a ne regăsi suflul, pentru a ne odihni. Deși viața noastră se desfășoară în condiții fără îndoială mai bune decât cea a strămoșilor noștri, ea nu ne scutește de obligația primordială de a-i conferi sens și valoare, de a ne simți legați de ceilalți, de a fi conștienți de propriul nostru loc în angrenajul social. Individualizarea sensului vieții, eliberându-ne de tradiții ori de valori comune, ne sustrage oricărei autorități. Devenim propriii noștri stăpâni, fără a mai fi nevoiți a da cuiva socoteală. Descompunerea legăturilor sociale ne izolează ca indivizi, împingându-ne spre libertate, spre savurarea propriei autonomii sau, dimpotrivă, condamându-ne la un sentiment de neputință, de eșec personal. Cei care nu dispun de resurse interioare solide pentru a se adapta și a investi evenimentele vieții cu sens și valoare, cei care nu posedă suficientă încredere de sine, se simt cu atât mai vulnerabili, fiind nevoiți să se susțină prin ei

înșiși în absența sprijinului comunității. Se scufundă adesea într-un climat de tensiune, de neliniște, de îndoieli, care le îngreunează viața. Uneori, pofta de viață lipsește. Mulți dintre contemporanii noștri aspiră la diminuarea presiunii de pe umerii lor, la suspendarea obligației de a se strădui continuu să fie ei înșiși de-a lungul timpului și în orice împrejurare, mereu la înălțimea exigențelor față de sine și față de ceilalți. Chiar și în lipsa unor greutăți apare uneori tentația de a te detașa de sine, măcar pentru un moment, pentru a scăpa de rutină și de griji. Orice tip de refugiu e oportun, fie și numai pentru o clipă de eliberare.

Într-o societate în care se impun flexibilitatea, graba, viteza, competitivitatea, eficiența etc., a fi tu însuși nu mai este un lucru atât de simplu în măsura în care trebuie să te reinventezi clipă de clipă, să te adaptezi împrejurărilor, să-ți asumi autonomia, să fii mereu la înălțime. Nu mai e îndeajuns să te naști sau să crești, trebuie de-acum să te construiești în permanență, să rămâi mobilizat, să dai un sens vieții tale, să acționezi conform unor anumite valori. Sarcina de a fi om este una anevoioasă, mai ales când trebuie să devii tu însuși. Nu toți dispunem de capacități egale pentru a ne susține propria independență și mulțumire de sine. „Deși constrângerile morale s-au diminuat, cele de ordin psihic au invadat scena socială: emanciparea și acțiunea sporesc excesiv responsabilitatea individuală, acutizează conștiința de a fi doar noi înșine (...). Astfel, această nemulțumire de sine reprezintă pentru individul epocii noastre ceea ce conflictul interior reprezenta pentru cel din prima jumătate a

secolului XX“ (Ehrenberg, 1998, 276). Astăzi, individul este dezorientat când trebuie să-și construiască sinele sau, mai curând, se confruntă cu o multitudine de posibilități, fiind nevoit să apeleze la resursele proprii. Această lipsă de susținere socială și absența unor reglementări exterioare nu facilitează întotdeauna accesul la autonomie. Fiecare individ este responsabil pentru el însuși, chiar dacă îi lipsesc mijloacele economice și mai ales cele simbolice pentru a-și asuma o libertate pe care nu a ales-o, dar care îi este conferită în cadrul democratic al societăților noastre. El este solitar în această explorare. Nu mai dispune, ca altădată, de un cadru politic în jurul său, pentru a se afirma într-o luptă comună, nu mai este susținut de o cultură de clasă și nici de un destin împărțit cu alți semeni. A te supune propriei autorități implică niște resurse interioare care trebuie reînnoite neîncetat, întrucât acest lucru reprezintă o sursă de neliniști și de confuzie, necesitând un efort permanent. Identitatea a devenit o noțiune esențială pentru problematica fiecărui individ precum și a societății aflate astăzi în criză; problema identității alimentează o „incertitudine radicală asupra continuității și solidității sinelui“ (Gauchet, 2004, 257). Transparența s-a pierdut printr-diversele forme de socializare și subiectivitate. A-ți menține, ca individ, un loc al tău în sânul legăturilor sociale implică o încordare, un efort.

Rapiditatea, fluiditatea evenimentelor, precaritatea locului de muncă, numeroasele schimbări de domiciliu împiedică înfipirarea unor relații privilegiate cu ceilalți, izolând individul. Doar timpul,

soliditatea legăturilor sociale și înrădăcinarea acestora fac posibilă făurirea unor prietenii durabile și, prin urmare, ivirea unor forme de recunoaștere în viața curentă. Sociabilitatea de proximitate, de exemplu, devine mai fluidă, mai efemeră și mai superficială din cauza rotației permanente a ocupanților apartamentelor din bloc sau din cartier. Întâmpini dificultăți în a-ți cunoaște vecinii. Individul hipermodern e dezangajat. El are nevoie de ceilalți, dar și de o distanțare față de ei. M. Gauchet ne reamintește că până nu demult cetățenia era o conjuncție între general și particular. Aveam de-a face cu o situație în care fiecare individ își însușea punctul de vedere al grupului, se situa în mijlocul celorlalți, într-o evoluție în care niciunul dintre ei să nu se piardă. În ziua de astăzi, „predomină disjuncția, fiecare trebuind să-și afirme particularitatea sa în fața unei instanțe mai largi, al cărei punct de vedere nu i se mai cere niciun moment să-l adopte. Cel însărcinat să se afirme pe sine se va descurca după propriile sale puteri”. (2004, 106).

Relațiile sociale devin mai mult o chestiune de aparență decât o exigență morală. Pentru unii, nu mai reprezintă decât scena indiferentă a dezvoltării lor personale. Legătura cu ceilalți devine facultativă, nemaifiind un element de la sine înțeles. În rutina cotidiană, majoritatea relațiilor sunt lipsite de implicare; televiziunea, internetul, rețelele de socializare, forumurile, telefonul mobil sunt tot atâtea mijloace de a participa fără a fi prezent și de a se desprinde după bunul plac dintr-o relație, stingând pur și simplu ecranul. În însăși inima metropolei, iPod-ul

sau alte tehnologii electronice sunt în fapt mijloace de a oculta comunicarea sau de a suspenda pentru o clipă prezența celui alt, chiar și în mijlocul unei conversații față în față. Individul modern este mai curând conectat decât legat, el comunică din ce în ce mai mult, dar îi întâlnește din ce în ce mai puțin pe ceilalți (Breton, 2009, 44) preferând efectiv relații de suprafață, pe care le inițiază și le abandonează după bunul său plac.

Mulți se recunosc în acest univers în continuă mișcare, în care trebuie să se dăruiască neîncetat, să se adapteze unor împrejurări în continuă schimbare și în care dispun de resursele interioare pentru a rămâne în joc sau a se redresa. Ei rămân autonomi, indivizi în adevăratul sens al cuvântului. Nu le este teamă de tensiunile legate de responsabilitatea față de propria lor existență. Sunt bărbați și femei mereu în contact cu mersul lumii, capabili de creativitate sau de rezistență la injoncțiunile contradictorii din viața personală și din cea profesională. Dar chiar și în acest context, suspendarea efortului de a fi ei înșiși este uneori tentantă. Dar ea are loc sub o formă deliberată, fericită, de exemplu prin intermediul unei activități fizice, sportive sau recreative, al călătoriilor, printr-o viață de noapte diferită de aparențele oferite în viața curentă, sau prin retragerea într-o mănăstire... Sunt modalități de a deveni altcineva, de a nu mai fi implicat în nevoia continuă a unei mobilizări mult prea solicitante. În astfel de momente, individul evadează într-un mod ludic. Se simte, în sensul tare al expresiei, „în vacanță”. Fără a se desprinde din totalitatea

legăturilor sociale, el se distanțează un moment de ele pentru a prelua controlul, a-și încetini ritmul vieții cotidiene sau profesionale și a se destinde printr-o activitate plăcută.

Entuziasmul manifestat în societatea modernă față de mersul pe jos este o dovadă a acestei voințe de a se detașa de viața personală măcar preț de câteva ore și de a deveni un anonim pe stradă, fără a mai resimți constrângerile propriiei identități. Când mergi pe jos, ai libertatea de a te mișca în voie, de a-ți alege ritmul, nu mai datorezi nimănui nimic și nimeni nu vine să-ți reamintească de vreo responsabilitate. Ești altundeva, nimeni nu știe unde ești sau unde mergi. Poți lega de bunăvoie relații provizorii sau de durată cu ceilalți. Pe drumurile de hoinar, sentimentul de sine e mai puțin constrângător, exigențele vieții sociale sunt diminuate. Plimbarea pe jos este un exercițiu de evadare, ludic și controlat, este bucuria regăsirii propriiei existențe (Le Breton, 2012).

Numeroase momente din viața de zi cu zi asigură de asemenea un refugiu în fața exigențelor comunicării sociale: reveria, meditația, lectura, ascultatul muzicii, somnul etc., condusul pe distanțe lungi, efectuarea unei munci repetitive... există o mie de activități propice unei relaxări interioare care pot fi întrerupte instantaneu în caz de urgență. Ele sunt evadări reușite din cotidian și din verigile care ne fixează în roluri din care ne sustragem cu greu și pe care ne este greu să ni le asumăm pentru mult timp. Această disociere este un aspect elementar al cotidianității, o clipă de uitare a mediului înconjurător și o incursiune

în interioritate, ducând la un soi de detensionare a voinței, de variație a sinelui, pentru a întrerupe plictiseala legată de o sarcină și/sau pentru un moment de recreere. Nimeni nu este vreodată complet atent la ceea ce face (capitolul 2).

De-a lungul acestor pagini, voi numi *spațiu alb* (*blancheur*) această absență față de sine mai mult sau mai puțin pronunțată, acest mod de a te depărta de sine sub o formă sau alta din cauza dificultății sau a efortului de a fi tu însuți. În ambele cazuri, dorința e aceea de diminuaire a presiunii. Existența nu se dezvăluie mereu ca o evidență, de fapt ea este adesea efectul unei oboseli, al unui dezechilibru. *Spațiul alb* răspunde sentimentului de saturație, de preaplin, resimțit de către individ. Fiind o încercare de diluare a legăturilor cu ceilalți, acest spațiu alb reprezintă o formă de rezistență la obligația de a-ți construi o identitate în contextul individualismului democratic al societăților noastre. El schițează un teritoriu intermediar între legătura socială și neant, o manieră de a mima moartea. Uneori, depresia, sindromul *burnout*, prăbușirea legăturii semnificative cu ceilalți și cu propria viață distrug orice narcisism, iar individul eșuează în încercarea de a rămâne atașat de corpul său și se abandonează într-o manieră dureroasă. Orice semnificație dispare, vidul se închide în jurul unui sine expurgat, dar moartea nu e încă prezentă. Nu numai corpul este suspendat provizoriu, ci individul în totalitate, și în special gândurile, investițiile sale, legătura sa cu lumea. Universul reprezentărilor care îl străbat în permanență este întrerupt ori perturbat, legătura

conferită de sensul unificator este tot mai slăbită. Individul dispăre într-un soi de *blank* (în engleză: spațiu neocupat, gol). Își menține existența precum o pagină albă, pentru a nu se pierde ori pentru a nu risca să fie implicat sau afectat de lumea exterioară. Zace în indiferența față de lucruri, ușurat de efortul de a fi el însuși, uneori nici nu mai știe cu adevărat cine este ori unde se află, nu mai are nicio responsabilitate față de ceilalți ori față de propria existență. Lumea nu-l mai interesează, răătăcește într-un *no man's land* care îi este necesar pentru a-și recăpăta suflul, pentru a se elibera de propriile tensiuni. Se află în purgatoriu, nici în viață, nici implicat în legăturile sociale, nici complet înăuntru, nici complet în afară. Spunem uneori „am un blank de memorie“, pentru a sugera un lucru uitat, o absență, un fel de paranteză. A. Green și J.-L. Donnet vorbesc despre „psihoza albă“ — atunci când „Eul efectuează o dezinvestire a reprezentărilor, fapt care îl lasă față în față cu vidul său constitutiv. Eul se face nevăzut“ (1973, 174).

Acest spațiu alb poate afecta orice bărbat sau femeie care simte că nu mai are resurse pentru a-și asuma în continuare propriul personaj, care simte că a obosit, că nu mai poate susține legăturile sociale; un astfel de ins știe că, într-o bună zi, își va putea relua vechea existență sau că va putea accede la una nouă, însă doar după acest moment de absentare, de care are nevoie pentru a continua să existe. Acești oameni trăiesc prin urmare un moment paradoxal pentru a se recrea, pentru a scăpa de gânduri și a se debarasa de ceea ce a devenit prea împovăraător. Ei păstrează

totuși controlul asupra acestei experiențe. Însă uneori această experiență devine o stare de lungă durată care se impune atunci când individul se abandonează presiunii evenimentelor, fără a mai dori să li se impo-trivească.

Spațiul alb este o apatie, o renunțare născută din dificultatea de a schimba lucrurile. În acest univers al controlului, aspect predominant în societățile noastre neoliberale, spațiul alb este o paradoxală voință de neputință. Este voința de a nu-ți mai dori să ai controlul asupra propriei existențe și de a te abandona în voia sorții. Este o căutare deliberată de mai puțin, într-un context social al abundenței; o pasiune a absenței într-un univers marcat de o căutare frenetică de senzații și aparențe; o dorință de despovărare acolo unde ambianța socială este obsedată de dominația tehnologiilor și de acumularea de bunuri; o dorință de a te eclipsa în fața obligației de individualizare. O preferință paradoxală, care vine în detrimentul lui „mai mult“. În loc de hipervigilența necesară exersării neîntrerupte a propriei autonomii, individul adoptă un grad minim de conștiință. Nu mai are nicio dorință de a comunica, de a schimba idei sau de a se proiecta în viitor, nici măcar de a participa la prezent; nu mai vrea nimic, nu mai are nimic de spus. Preferă să vadă lumea de pe țărmul celălalt (capitolul 1).

Disparația poate fi o erodare a semnificațiilor care mențin individul în societate, o scurtă experiență de renunțare. Astfel de situații se văd foarte bine în cazurile clinice cu adolescenți, mergând până la încercarea de a experimenta intrarea în comă, ca în